

УДК [343.98:343.53](477)

К. Б. Лещук

ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Розглянуто основні способи вчинення злочинів з використанням цінних паперів, їх характерні ознаки та особливості.

Сфера обігу цінних паперів, як показує аналіз кримінальних справ про економічні злочини, є досить привабливою для злочинців. Це обумовлено можливостями швидкого збагачення з використанням певних злочинних технологій, які можуть бути своєчасно викриті правоохоронними органами тільки за наявності відповідних знань. У криміналістичних дослідженнях цієї проблематики торкалися Г. А. Матусовський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Гамза, І. Б. Ткачук, В. А. Баранов та інші. Однак сформульовані положення мають фрагментарний характер, що обумовлює необхідність подальшого дослідження з метою систематизації таких знань. Знання щодо особливостей механізму економічних злочинів з використанням цінних паперів є досить важливими для організації розслідування у кримінальних справах цієї категорії. Визначення особливостей способів таких злочинів з використанням цінних паперів і складає мету даної статті.

© Лещук К. Б., 2011

Відповідно до п. 1 ст. 64 КПК України [1] при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді спосіб вчинення злочину разом з іншими обставинами підлягають доказуванню. Але, крім даної формальної вимоги, потрібно зазначити, що інформація про спосіб злочину дозволяє визначити шляхи встановлення злочинця та його співучасників, зібрати достатні докази у справі. Узагальнені відомості про типові способи дій злочинців у багатьох однорідних кримінальних справах дозволяють розробляти відповідні рекомендації щодо виявлення і розслідування таких злочинів.

Специфічні умови сфери обігу цінних паперів та інші фактори об'єктивного і суб'єктивного характеру обумовлюють повторюваність способів вчинення злочинів. Розглядаючи ці питання стосовно економічної злочинності взагалі, Г. А. Матусовський відзначав, що способи економічних злочинів при всіх своїх відмінностях мають загальні риси, які полягають у тому, що всі вони орієнтовані на економічний обман, економічне шахрайство в широкому розумінні. Цим визначається в більшості випадків весь злочинний механізм. Залежно від особливостей того чи іншого виду економічних злочинів його способи можуть мати одноеlementну, двоелементну або триелементну структуру, тобто містити в собі підготовку до вчинення злочину; безпосереднє вчинення; приховування слідів злочину [2, с. 29].

Особливістю злочинів, що вчиняються з використанням цінних паперів, є те, що вони пов'язані з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють обіг цих паперів. Вибір злочинцем конкретного способу дій значною мірою обумовлений особливостями предмету злочину – виду цінних паперів, оскільки саме цей елемент пов'язує між собою різні форми злочинних дій. Аналіз матеріалів кримінальних справ та іншої інформації дає підстави для визначення наступних способів злочинів даної категорії:

1. Незаконне заснування інвестиційної компанії з наступним заволодінням коштами інвесторів. Сутність такого способу шахрайства полягає у створенні інвестиційної компанії за типом фінансової піраміди, яка здійснює різні маніпуляції з цінними паперами. Зокрема, мається на увазі залучення максимальної кількості коштів від фізичних і юридичних осіб в обмін на випущені цією організацією цінні папери (супроводжується обіцянкою на них високих прибутків за рахунок ефективного використання залучених коштів). При цьому інвестиційного використання залучених коштів не проводиться, як правило, вони не вкладаються в поліпшення або розширення виробництва, а вилучаються з обігу компанії під виглядом співпраці з різними фіктивними фірмами (під прикриттям фіктивних договорів).

Як фінансовий інструмент використовуються цінні папери (акції, облігації) і сурогати інших цінних паперів за принципом самокотирування. Котирування цінних паперів здійснюють самі емітенти (емітент – це юридична особа, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками) [3, ст. 2] або близькі до них фірми, створюючи тим самим ілюзію їхньої ліквідності. Самокотирування цінних паперів сполучається з пірамідалною системою виплат, при якій першим акціонерам дивіденди нараховуються за рахунок наступних продажів цінних паперів їх новим власникам по всезростаючій ціні. Самокотирування рано або пізно призводить до різкого падіння курсу цінних паперів і нанесенню збитку інтересам акціонерів. При цьому права інвесторів, як правило, належним чином не фіксуються, ціна акцій устанавлюється довільно поза зв'язком з реальною ринковою оцінкою. Особливість даної схеми полягає в тому, що основним оператором на вторинному ринку є сам емітент або його афілійовані структури (афілійована структура – установа, в якій інша установа застосовує значний вплив, що означає такий суттєвий вплив на керівництво або операції даної установи, що відрізняється від контролю лише тимчасового за своїм характером і метою якого є участь у бізнесі такої установи; прямий або непряний холдинг, що тлумачиться окремо або складає у сумі 20 % і більше капіталу чи прав голосу, завжди враховується як суттєвий вплив, якщо це не є питанням контролю) [4. с. 217].

Одним із ключових елементів технології діяльності шахрайських фінансових компаній є могутній інформаційно-психологічний вплив, що здійснюється на приватних інвесторів, продумана рекламна діяльність.

2. *Заволодіння цінними паперами шляхом обману з наступним їх продажем.* Сутність даної групи способів полягає у використанні злочинцями різних підроблених документів (паспортів, доручень, виписок із реєстру акціонерів, платіжних доручень та ін.) для проведення операцій з цінними паперами: 1) для одержання цінних паперів на нібито законних підставах з різних компаній і організацій; 2) для продажу цінних паперів.

У першому випадку для одержання цінних паперів на нібито законних підставах злочинці спочатку з'ясовують всі умови і обставини придбання потрібних цінних паперів (вивчають положення законів та інших нормативно-правових актів, установчі документи юридичних осіб, режим і порядок їх роботи, особливості діловодства, документообігу тощо. Після

цього вони виготовляють (підробляють) документи про те, що один з учасників шахрайства є нібито законним власником цінних паперів, що зберігаються у певній депозитарній компанії. На підставі цих документів ставиться вимога про переоформлення цих цінних паперів на рахунок власника в іншій депозитарній компанії або про переоєстрацію їх на іншу особу, яка стала нібито їх власником за договором купівлі-продажу. Подібні дії можуть вчинятися відносно реєстраційних компаній, яким шахраї надають підроблені передаточні розпорядження, завірени підписом і печаткою зареєстрованого власника цінних паперів про їхній переказ на особовий рахунок спеціально створеної або придбаної злочинцями організації. В результаті такого переказу цінні папери надходять у повне розпорядження злочинців.

У другому випадку злочинці здійснюють продаж цінних паперів, які їм нібито належать. Для цього використовуються підроблені (вкрадені) документи, які засвідчують наявність у злочинців певних цінних паперів, які заявляються на продаж.

Різновидом даного способу вчинення злочинів, пов'язано-го із заволодінням цінними паперами і наступним їх продажем, є створення спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких злочинці проникають у бази даних реєстраційних і депозитарних компаній і змінюють інформацію про власників цінних паперів, що зберігається там. Потім, звернувшись у ці компанії офіційно, зловмисники проводять переоформлення незаконно приписаних собі цінних паперів на користь третіх осіб. Для реалізації цього способу може бути використана мережа Інтернет.

3. Підроблення цінних паперів з наступним їх продажем. Для цього можуть бути використані: незабезпечені цінні папери (випущені певною організацією, у якої немає ніяких реальних коштів для виконання своїх зобов'язань); погашені цінні папери (в основному це векселі, які були оплачені векселедавцем, але фактично не вилучені з обігу в результаті їх крадіжки); вигадані цінні папери (це неіснуючі за законодавством України цінні папери, які є плодом уяви й винахідливості шахраїв); цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній. Сутність даного способу полягає в тому, що злочинці, випустивши будь-які із зазначених вище фіктивних цінних паперів, використовують їх як кошти для оплати за різні товари, роботи, послуги або як безпосередній коштовний товар (як ніби ліквідні цінні папери).

4. Укладення фіктивного договору купівлі-продажу (виконання робіт чи надання послуг) на умовах попередньої оплати цінними паперами. Сутність способу полягає в тому, що злочинцями укладається договір, згідно з яким вони за одержання

від контрагента тих чи інших цінних паперів зобов'язуються передати певний товар (нібито наявний у них) або надати певні послуги. Фактично договір є фіктивним, тобто він укладається без наміру його виконання.

Для переконання контрагента в необхідності передоплати цінними паперами можуть використовуватися різні аргументи, та найчастіше це тлумачиться як гарантія виконання зобов'язань за договором. Зі свого боку шахраї демонструють різного роду документи, які «підтверджують» наявність у них можливостей і серйозність намірів щодо виконання договірних зобов'язань. З цією метою можуть бути показані певні партії товару або виконані роботи на певних об'єктах тощо. Після укладення договору та одержання цінних паперів як передоплати злочинці зникають.

5. Використання фіктивних (підроблених) цінних паперів у механізмі безпідставного відшкодування податку на додану вартість (ПДВ). Спосіб базується на використанні підроблених цінних паперів у пакеті документів, який подається до податкових органів як обґрунтування права на відшкодування ПДВ. Наприклад, злочинцями може бути використане підприємство, яке укладає фіктивні угоди про закупівлю сільськогосподарської продукції з певними сільгосппідприємствами з використанням у розрахунках незабезпечених (пустих) векселів.

б. *Свідоме невірне складання векселя, який використовується як платіжний засіб при укладанні певної угоди.* Цей спосіб полягає у свідомому неправильному складанні (фальшуванні) такого цінного папера, як вексель, що виступає платіжним засобом при укладанні цивільно-правових (господарських) договорів. Вексель посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [3, ст. 14].

Мета злочинців полягає у навмисному складанні векселя з дефектом форми (відсутність хоча б одного з реквізитів) або дефектом змісту (неправильна вказівка реквізитів) з метою створення «законної» підстави для відмови в оплаті. Перша стаття Уніфікованого Закону про переказні векселі та прості векселі закріплює обов'язкові реквізити переказного векселя:

- 1) найменування «вексель», включене в самий текст документа й виражене на тій мові, на якій цей документ складений;
- 2) безумовний наказ сплатити визначену суму грошей;
- 3) найменування особи, яка повинна платити (трасат);
- 4) зазначення строку платежу;
- 5) зазначення місця, в якому повинен бути здійснений платіж;
- 6) найменування особи, якій або наказу якої повинен бути здійснений платіж;
- 7) зазначення

дати і місця видачі векселя; 8) підпис особи, яка видає вексель (трасант). За загальним правилом документ, у якому відсутній який-небудь із цих реквізитів, не має чинності переказного векселя, за винятком окремих випадків [5]. Дефектами реквізитів векселя, які роблять його недійсним, можуть бути: неправильна вказівка строку платежу; невключення в текст документа слова «вексель»; написання слова «вексель» і тексту самого документа на різних мовах; відсутність дати складання цінного папера та ін. Свідомо неправильне оформлення індосаменту (індосамент – передавальний напис на ордерному цінному папері, що посвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), свідомо зміна, виправлення, псування написів на векселі – всі їх можна розглядати як своєрідні різновиди видачі свідомо невірної складеного векселя [6, с. 50].

7. *Укладання службовими особами акціонованих підприємств завідомо збиткових угод для зниження вартості акцій цих підприємств з метою їх наступного скуповування.* В загальних рисах сутність способу злочинної діяльності полягає в укладанні службовою особою – керівником акціонованого підприємства різних завідомо збиткових, не вигідних угод, які зумовлюють погіршення фінансового стану даного підприємства. В результаті збільшується кредиторська заборгованість підприємства і, відповідно, суттєво знижується вартість акцій даного підприємства. Наслідком (ознакою) такої злочинної діяльності може виступати зростання заборгованості підприємства по зарплаті. У такий спосіб створюються сприятливі умови для викупу акцій у співробітників даного підприємства.

8. *Використання незабезпечених цінних паперів як застави при укладанні фінансових угод.* Такий спосіб може бути використаний, зокрема, при укладанні кредитного договору, коли цінні папери використовуються як гарантія виконання його умов. Однак сутність злочину полягає в тому, що позичальник не збирається виконувати свої зобов'язання і використовує цінні папери, які не мають відповідної вартості.

У висновку потрібно зазначити, що знання розглянутих способів вчинення економічних злочинів з використанням цінних паперів мають суттєве значення як на досудовому слідстві, так і під час розгляду кримінальних справ у суді. При розслідуванні шахрайств (ст. 190 КК України), заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), шахрайств з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), які вчиняються організованими групами осіб, їх дії можуть потребувати додаткової кваліфікації за ст. 223 КК України «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску», ст. 223-1 КК України «Піддроблення документів, які подаються для реєстрації

випуску цінних паперів», ст. 223-2 КК України «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», ст. 224 КК України «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів». Це обумовлює необхідність доказування у кримінальних справах про економічні злочини низки обставин, які пов'язані з використанням злочинцями цінних паперів.

Список літератури: 1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Офіц. вид. – К. : Атика, 2009. – 216 с. 2. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с. 3. Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268. 4. Мельник В. А. Ринок цінних паперів : Довідник керівника підприємства. Спеціальний випуск / В. А. Мельник. – К. : А.Л.Д. ; ВІРА-Р, 1998. – 560 с. 5. Конвенція, якою запроваджено Уніфікований Закон про переказні та прості векселі : підп. в Женеві 7 черв. 1930 р. [Електронний ресурс] / Ліга Націй ; офіц. перекл. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?narg=995_009. – Україна приєдналась до Конвенції згідно з законом України від 6 лип. 1999 р. № 826-XIV. 6. Гамза В. А. Преступления в сфере вексельного обращения: криминалистическая характеристика и меры предупреждения : учеб-практ. пособие / В. А. Гамза, И. Б. Ткачук. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2004. – 160 с.

Надійшла до редакції 10.01.2011

Рассмотрены основные способы совершения преступлений с использованием ценных бумаг, их характерные признаки и особенности.

The basic methods of committing crimes involving securities, their typical signs and features are observed.